

ΚΡΙΣΗ "ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ" / ΧΩΡΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

Άννη Βρυχεία, Αρχιτέκτων, Καθηγήτρια Τμήματος Αρχιτεκτόνων Ε.Μ.Π.

Αυτή η εισήγηση -όπως δηλώνεται και από τον τίτλο της- επικεντρώνεται στα ζητήματα κατοίκησης.

Επιχειρεί κατ' αρχήν:

Να διευρύνει την πολυμέρεια του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού μέσα από στοιχεία που προκύπτουν από τη διερεύνηση των *χωρικών ανισοτήτων* όπως διαγράφονται σήμερα.

Επιχειρεί όμως επίσης να επαναπροσδιορίσει το ρόλο που ο χώρος διαδραματίζει στις διαδικασίες περιθωριοποίησης και να δώσει έμφαση στην υψηλή αλληλοσυσχέτιση των χωρικών ανισοτήτων "με τις ραγδαίες και βίαιες μεταβολές που έχουν επισυμβεί στην αγορά εργασίας και στη μισθωτή σχέση".

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι "ο κοινωνικός αποκλεισμός έχει μια δική του χωρική έκφραση που αναπαράγεται και παράγει τους "στιγματισμένους χώρους".

Οι σκέψεις που ακολουθούν είναι καρπός 15 χρόνων προσωπικής ενασχόλησης με τα ζητήματα "κατοίκησης μη προνομιούχων ομάδων" αλλά και συλλογικής δουλειάς και συζητήσεων μέσα από συγκεκριμένα προγράμματα έρευνας-δράσης σε "υποβαθμισμένους τόπους" στον ελλαδικό και τον ευρωπαϊκό κυρίως χώρο.

Εισαγωγή

Ο όρος "αποκλεισμός" αρχίζει να αποκτά τη δική του ιστορία μέσα από δύο παράλληλους δρόμους: της επιστημονικής έρευνας και του πολιτικού λόγου.

Αν και στον επιστημονικό χώρο εμφανίζεται από το 1974¹, στον πολιτικό λόγο αρχίζει να κυριαρχεί πολύ αργότερα.

Στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα εμφανίζεται επίσημα το Σεπτέμβριο του 1989 με την απόφαση των υπουργών Κοινωνικών Υποθέσεων "για τη μάχη ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό", έννοια που αρχίζει να υπερισχύει της "φτώχειας".

Δεν πρόκειται βέβαια για απλή αλλαγή των όρων. Πρόκειται για μια αλλαγή πολιτικής για δράση. Έτσι, για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού η συγκεκριμένη απόφαση επικεντρώνεται σε μια *συνολική προσέγγιση*, μέσα από το

1. Rene Lenoir (1974), *Les Exclus, un Français sur dix, Le Seuil, Paris*. Από το 1965 ο όρος "κοινωνικός αποκλεισμός" χρησιμοποιείται σποραδικά.

συντονισμό των πολιτικών που έχουν σχέση με το δικαίωμα στην εκπαίδευση, στη δουλειά, στην υγεία, την κατοικία, τη βοήθεια σε ειδικές κατηγορίες -μετανάστες κ.λπ.- δίνοντας έμφαση στις εταιρικές σχέσεις και τη συμμετοχή των ίδιων των ενδιαφερόμενων ομάδων ή ατόμων.

Μια προσέγγιση, δηλαδή, πολυεπίπεδη για την ανάλυση αλλά και για τη δράση που επιβεβαιώθηκε και με τη Διακήρυξη της 23ης Δεκεμβρίου 1992 Προς μια Ευρώπη της Αλληλεγγύης².

Η έρευνα μέσα από τους δικούς της δρόμους καθώς αναπτύσσεται κύρια στον τομέα των κοινωνικών επιστημών φωτίζοντας διάφορες πτυχές των κοινωνικών ανισοτήτων με τις μορφές που παίρνουν σήμερα, αποδεικνύει όλο και περισσότερο ότι ακριβείς προσδιορισμοί για τον κοινωνικό αποκλεισμό δεν υπάρχουν. Η σχετικότητα και το αδιευκρίνιστο του όρου ποικίλλει ανάλογα με τις εποχές και τους τόπους και πάντως έχει γίνει πια σαφές ότι δεν είναι δυνατό να αποσυνδεθεί από την ευρύτερη κοινωνική σύγκρουση³.

Καθώς, όμως, στον πολιτικό λόγο συνεχίζει να χρησιμοποιείται πολύ συχνά, κυρίως μετά το 1990, σαν μια αναντίρρητη γενικόλογη κοινοτοπία, είναι πια αδύνατο "να αγνοηθεί". Αντίθετα, όπως αναφέρει ο Serge Paugam, ο όρος κοινωνικός αποκλεισμός θα πρέπει να χρησιμοποιείται από την έρευνα σαν "έννοια-ορίζοντας". Που οφείλει έτσι κι αλλιώς να βαθύνει στην κατανόηση των πολλαπλών καταστάσεων και των νέων φαινομένων, καθώς και στην αλληλοσυσχέτισή τους.

1η Διευκρίνιση

Όσα εισαγωγικά αναφέρθηκαν οριοθετούν το κατ' αρχήν πλαίσιο αυτής της παρέμβασης.

Μέσα από την αποδοχή της "συνολικής προσέγγισης" που απαιτεί η αντιμετώπιση του "κοινωνικού αποκλεισμού", όπως υποστηρίζει η απόφαση των υπουργών της Ευρωπαϊκής Ένωσης -άποψη εξάλλου που ψηφίστηκε και από τη Διεθνή Κοινότητα στη συνδιάσκεψη του Ο.Η.Ε. Habitat II στην Κωνσταντινούπολη (Ιούνιος '96)-, *θα εξεταστούν ειδικότερα τα ζητήματα που έχουν σχέση με την κατοικία σαν μια από τις πτυχές του "κοινωνικού αποκλεισμού", ενώ ο ίδιος ο όρος "κοινωνικός αποκλεισμός" θα χρησιμοποιηθεί σαν "έννοια-ορίζοντας".*

2η Διευκρίνιση

Τα ζητήματα της κατοικίας θα εξεταστούν από τη σκοπιά της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομικής σκέψης και έρευνας, σε συσχετισμό βέβαια με τις γνώσεις που έχουν αποκτηθεί από έρευνες άλλων επιστημονικών περιοχών.

2. *Villes - Logements - Exclusions*, (1993), Μελέτη sous la direction de Yannis Tsiomis, Direction generale Emploi, relations industrielles et affaires sociales. Commission des Communautés Europeennes.

3. Βλ. *L' exclusion, l' état des savoirs* (1966) ed. Sous la direction de Serge Paugam, La Decouverte, Paris. Άρθρο του S. Paugam: "La constitution d' un paradigme".

3η Διευκρίνιση

Διεύρυνση των νοηματικών και μεθοδολογικών εργαλείων

Αν και είναι αναντίρρητη, σχεδόν κοινότοπη, η άποψη ότι οι κοινωνικές αντιθέσεις προβάλλονται στο χώρο, δεν πρέπει να υποτιμηθεί το από κει και πέρα.

Δηλαδή, ότι ο ίδιος ο χώρος δε λειτουργεί απλά σαν μια προβολή του "κοινωνικού γίγνεσθαι", αλλά έχει τη δική του δυναμική, διαμορφώνει καθημερινότητες, καθορίζει ή αποκλείει συμπεριφορές.

Το δίπτυχο Κοινωνικές Ανισότητες/Χωρικές Ανισότητες δεν είναι νέο φαινόμενο σε μια πόλη.

Από το 19ο αιώνα -που πολλά έχουν γραφτεί για τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των εργατών- υπήρχαν οι πλούσιες γειτονιές και οι εργατικές συνοικίες. Οι εργατικές συνοικίες όμως αποτελούσαν στοιχείο αναπόσπαστο της συνολικής δομής και λειτουργίας της πόλης. Οι πλούσιες γειτονιές "χρειάζονταν" τις εργατικές συνοικίες.

Σήμερα όμως τα φαινόμενα της ανεργίας και της γενικότερης ανασφάλειας στην εργασία μετατρέπουν ολόκληρες γειτονιές σε τόπους "έξω από την κυκλοφορία"⁴ σε σχέση με βασικούς μηχανισμούς που διέπουν την κοινωνία και παράλληλα τις ωθούν στο να στηριχτούν σε παράλληλα εσωτερικά κυκλώματα με τη δική τους αυτονομία.

Από τη μια μεριά οι γειτονιές των φτωχών ανέργων "χωρικά στιγματισμένες", από την άλλη οι "ιδιωτικές γειτονιές" που έχουν αρχίσει να δημιουργούνται σε πολλές χώρες (π. χ. Λατινική Αμερική, Τουρκία, Αμερική) και που "προστατεύονται" από ψηλούς σιδερένιους τοίχους και από ιδιωτική αστυνομία. Οι νέες "γειτονιές-κάστρα" των πλουσιών, προφυλαγμένες από τη βία και τη μιζέρια που τις περιτριγυρίζουν. Τα απανταχού "αστικά apartheid" που τείνουν να αυξηθούν.

Προκύπτει έτσι η ανάγκη να διερευνηθούν οι "Χωρικές Ανισότητες" όχι μόνο σαν τμήματα του όλου -της πόλης του 19ου αιώνα όπως τη γνωρίσαμε μέχρι σήμερα- αλλά και σαν αυτόνομα τμήματα που "υπονομεύουν" από διαφορετικές σκοπιές την όποια συγκρότηση μιας συνολικής οργάνωσης "των πολιτών", ανδρών και γυναικών, στο χώρο.

"Οι Χωρικές Ανισότητες" ενυπάρχουν αλλά συγχρόνως παράγουν και αναπαράγουν "ΧΩΡΟΥΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ" όχι μόνο για τους μη έχοντες αλλά και για τους "έχοντες και κατέχοντες".

Με συνέπεια την πλήρη αποδιοργάνωση και διάλυση του "Χωρικού Ιστού" σε επίπεδο δομής της πόλης. Αυτή είναι η νέα διάσταση των Χωρικών Ανισοτήτων στις νέες συνθήκες. Που σημαίνει ότι οι Χωρικές Ανισότητες δεν είναι δυνατόν να αποδεσμευτούν από τις πολλαπλές εκφράσεις βίας στο χώρο. Απαιτούνται, δηλαδή, πιο λεπτομερείς μελέτες που να αναφέρονται στους "Χώρους Αποκλεισμού" και στην "Αρχιτεκτονική και την Πολεοδομία των αποκλεισμών".

4. Thierry Paquot, "De la Ville a l' Urbain", άρθρο στο περιοδικό *Urbanisme* 288, Μάιος-Ιούνιος 1996.

4η Διευκρίνιση Διεύρυνση της θεματικής

Η διεύρυνση των εργαλείων για την κατανόηση των "Χωρικών Ανισοτήτων" μας οδηγεί αναγκαστικά σε μια άλλη διεύρυνση, θεματική.

Αναφέρεται στην απόφαση των υπουργών της ΕΟΚ "Ζητήματα Κατοικίας σαν μια από τις πτυχές του κοινωνικού αποκλεισμού στα πλαίσια μιας συνολικής προσέγγισης".

Τελικά, όμως, δεν πρόκειται για ζητήματα κατοικίας αλλά για σύνθετα ζητήματα "κατοίκησης" σε τρία επίπεδα: Κατοικίας - Γειτονιάς - Πόλης, που λειτουργούν σε αλληλεξάρτηση.

Η υποχρεωτική διεύρυνση του προβλήματος σε σχέση με τις "χωρικές διαστάσεις" επαναφέρει τα θέματα της κρίσης. "Κρίση της Πόλης, του Αστικού Χώρου, κρίση σε επίπεδο Γειτονιάς, κρίση Κατοικίας". Την ανάγκη να βαθύνει η γνώση στα αίτια που την παράγουν αλλά και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τη συγκροτούν ως προς τις χωρικές της διαστάσεις, δηλαδή και ως προς το πώς μορφοποιείται η κρίση στο χώρο.

Η διεύρυνση στην κατ' αρχήν οριοθέτηση των ερωτημάτων που αφορούν τις "Χωρικές Ανισότητες" και τους "Χωρικούς Αποκλεισμούς" όχι μόνο δεν πρέπει να εκληφθεί ή και να λειτουργήσει μέσω της γενίκευσης σαν απόκρυψη ή σαν αποφυγή των ιδιαίτερων, δραματικά οξυμένων προβλημάτων στο χώρο που αντιμετωπίζουν πολλές ομάδες και κατηγορίες του πληθυσμού που πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα.

Η αντιμετώπισή τους, όμως, δεν μπορεί να γίνει μέσα από απλουστευτικά σχήματα χωρίς ακριβείς επαναπροσδιορισμούς, ανάλογους με τη συνθετότητα του φαινομένου: *Δηλαδή με "φτωχές έρευνες για φτωχούς πληθυσμούς"* -επικρατεί πολλές φορές αυτή η αντίληψη.

Μόνο μια τεκμηριωμένη διατύπωση των ερωτημάτων, η κατανόηση των αλληλοεξαρτήσεων των πολλαπλών παραμέτρων, μπορούν να δείξουν τη συνολικότητα του ίδιου του προβλήματος και μπορούν να δώσουν απαντήσεις συνολικές και ολοκληρωμένες.

1. Με ορίζοντα τον κοινωνικό αποκλεισμό

Νέα αξιολόγηση των Ζητημάτων Κατοίκησης και του ρόλου που διαδραματίζουν στη διαδικασία περιθωριοποίησης

... "Αν δεν έχεις σπίτι δεν μπορείς να βρεις δουλειά, κι αν δεν έχεις δουλειά, δεν μπορείς να βρεις σπίτι"... δήλωσε σε έρευνα στο Παρίσι μια άστεγη νέα, 23 ετών.

Το πρόβλημα της ανεργίας με ορίζοντα τον κοινωνικό αποκλεισμό κυριαρχεί στον πολιτικό και δημοσιογραφικό λόγο. Τα ποσοστά ανεργίας χρησιμοποιούνται "ως επιχείρημα"...κοινωνικής πολιτικής για να στηρίξουν την ακόμα μεγαλύτερη, αλόγιστη ανάπτυξη στην οποία επιμένει η νεοφιλελεύθερη λογική, με το επιχείρημα ότι έτσι θα δημιουργηθούν "θέσεις εργασίας".

"Να αντιμετωπίσουμε την ανεργία και τον αποκλεισμό", μια φράση που ακούγεται συνεχώς στον ευρωπαϊκό χώρο. Η λέξη "κατοικία" λείπει συνήθως, παρόλο που ανάμεσα στην ανεργία και τον "αποκλεισμό" μεσολαβεί μια δραματική φάση...⁵, "το χάσιμο της κατοικίας" με συνέπεια τη ριζική περιθωριοποίηση. Γιατί, εάν κάποιος/κάποια ζει δύσκολα χωρίς δουλειά, δεν μπορεί σίγουρα να ζήσει χωρίς κατοικία, χωρίς έναν τόπο δικό του/της, χωρίς στην ουσία τα δικαιώματα του πολίτη/πολίτισσας στην πόλη - Άστυ.

Λόγω της κυριαρχίας "του οικονομικού" η καθημερινή ειδησεογραφία επικεντρώνεται στους δείκτες και σε γενικόλογες και μονοσήμαντες ερμηνείες.

"Μια ανάκαμψη οικονομική με αποτέλεσμα ελαφρά μείωση της ανεργίας" αναγγέλλεται σαν μεγάλη επιτυχία κι αποκρύβεται το γεγονός ότι η ανεργία μπορεί να μειωθεί και παράλληλα ο "αποκλεισμός" να ενταθεί (π.χ. στην Αμερική -και όχι μόνο- εμφανίζεται με τάσεις αύξησης μια νέα κατηγορία αστέγων, οι εργαζόμενοι/ες άστεγοι/ες).

Η κατοικία όμως παίζει -όπως έχει αποδειχτεί- ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη διαδικασία περιθωριοποίησης. Παρ' όλα αυτά -όχι αθώα- ο αποκλεισμός κι οι αποκλεισμένοι αφορούν τις υπηρεσίες Πρόνοιας, τις "Κοινωνικές Υποθέσεις", ενώ τα ζητήματα κατοικίας, αποενοχοποιημένα από το μερτικό τους στην αναπαραγωγή της περιθωριοποίησης, ακολουθούν τη λογική της εμπορευματοποίησης κύρια από τη δεκαετία του '80 και μετά ακόμα και στις χώρες με ιστορία και παράδοση "Κοινωνικής Κατοικίας". Είναι χαρακτηριστικό, για τον ελληνικό χώρο, ότι οι διαμάχες ιδιοκτητών/ενοικιαστών και οι αυξήσεις των ενοικίων ανήκουν στις αρμοδιότητες του υπουργείου Εμπορίου.

Διεθνώς, βέβαια, αναγνωρίζεται ότι υπάρχει κρίση κατοικίας. Η κρίση κατοικίας όμως δε δημιουργείται κι ούτε ανατρέπεται από τη μια μέρα στην άλλη. Είναι προϊόν μιας συγκεκριμένης πολιτικής που δεν είχε στόχο να "στεγάσει" αλλά είχε στόχο την ανάπτυξη της οικοδομικής "οικονομικής" δραστηριότητας.

Μ' αυτή την έννοια απαιτείται μια νέα αξιολόγηση της παραμέτρου "κατοικία" όταν στον "ορίζοντα απειλεί ο κοινωνικός αποκλεισμός".

Ένα πρώτο, λοιπόν, συμπέρασμα:

Η κατ' αρχήν έμφαση στο δίπολο ανεργία/κατοικία είναι απαραίτητη.

Κι ένας πρώτος επαναπροσδιορισμός:

5. Crise du Logement, *Mécanisme de l'Exclusion*. "Attributions d'office", Συνθετική έκθεση, Association "Droit au logement", Σεπτέμβριος 1994, Γαλλία.

Η κατοικία δεν αποτελεί απλά μία από τις τέσσερις πτυχές στη διαδικασία περιθωριοποίησης αλλά συγκροτεί μαζί με την εργασία / ανεργία / κατοικία το δίπολο ενός φαύλου κύκλου, ένα ξεκίνημα χωρίς επιστροφή.

2. "Η ΚΡΙΣΗ";

Η κρίση του αστικού χώρου. Κρίση κατοικίας.

Ζούμε σε μια εποχή που τα πάντα τα περιβάλλει η έννοια της κρίσης, "της κρίσης γενικώς". Η ρητορική της "αποτυχίας" και η μεταφυσική της κρίσης αποπροσανατολίζουν μια συζήτηση καθαρά πολιτική, όσο δεν προσδιορίζονται τα αίτια αλλά και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κρίσης στους επιμέρους τομείς, καθώς και από την πλευρά ποιων κοινωνικών ομάδων αναλύεται η κρίση.

Έτσι η κρίση του αστικού χώρου, η κρίση της πόλης, η κρίση της κατοικίας, αποτελούν έννοιες αναντίρρητες που περιφέρονται μονότονα σχεδόν σαν "μοιραία φυσική καταστροφή".

Ενώ, παράλληλα, οι άστεγοι και οι κακώς στεγασμένοι αυξάνουν συνεχώς στον ευρωπαϊκό χώρο. Οι αριθμοί είναι πια αμείλικτοι⁶.

*"Ποτέ τόσα πολλά ανθρώπινα όντα δεν έζησαν σε απόλυτη περιθωριοποίηση, χωρίς ένα καταφύγιο άξιο αυτού του ονόματος"*⁷.

Είναι χαρακτηριστικά τα παρακάτω αποσπάσματα από τα επίσημα κείμενα της Συνδιάσκεψης Habitat II:

"Ο αριθμός των αστέγων και των κακώς στεγασμένων συνεχώς αυξάνει και κινδυνεύει να επηρεάσει την υγεία και την ασφάλεια όλων των πληθυσμών, δηλαδή την επιβίωσή τους".

Κι ακόμα:

"Πηγαίνοντας προς το 2000 το μισό της ανθρωπότητας θα ζει στις πόλεις. Η διεθνής κοινότητα πρέπει να προετοιμαστεί να ζήσει σε έναν πλανήτη αστικοποιημένο. Οι σημερινές τάσεις της φιλελευθεροποίησης της διεθνούς οικονομίας και των εθνικών οικονομιών θα επιταχύνουν τη διαδικασία αστικοποίησης. Η κρίση της πόλης έχει ενταθεί από ένα ρήγμα ανάμεσα στον πλούτο και τη φτώχεια". Η 2η Συνδιάσκεψη - Habitat II - των Ηνωμένων Εθνών συνειδητοποίησε το μέγεθος αυτής της απειλής.

Αναγνωρίζεται ότι η Ειρήνη και η Ασφάλεια δεν μπορεί να εξασφαλιστεί σε έναν κόσμο όπου:

Ένα μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού είναι θύματα μιας χρόνιας φτώχειας - 600 εκατομμύρια άτομα ζουν σε άθλιες συνθήκες. Το 1/3 των πολιτών του πλανήτη κατοικούν σε άθλιες κατοικίες.

6. Ετήσιες εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τους Άστεγους. Βλ. επίσης Jean-Marie Firdion, "Les sans-abri et l'enquete statistique", περ. *Fondations* No 1, 1995.

7. Habitat II - Συνδιάσκεψη του Ο.Η.Ε. για την Κατοικία και τους Ανθρώπινους Οικισμούς. Επίσημα ντοκουμέντα, Ιούνιος 1996.

Περισσότεροι από 250 εκατομμύρια δεν έχουν τρεχούμενο νερό και πάνω από 500 εκατομμύρια δεν έχουν αποχετεύσεις.

Όχι μόνο ζούμε σ' έναν κόσμο όλο και περισσότερο αστικοποιημένο αλλά παρακολουθούμε την επιταχυνόμενη αστικοποίηση της φτώχειας και μαζί της μια αυξανόμενη θηλυκοποίηση της φτώχειας.

Όλα τα παραπάνω έχουν συμφωνηθεί απ' όλα τα κράτη του Ο.Η.Ε.

Στο επίπεδο των διαπιστώσεων, λοιπόν, υπάρχει πλήρης συμφωνία. Καθώς όμως δε θίγονται τα αίτια, δεν αναλύονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κρίσης, το ερώτημα "Σε ποια κατεύθυνση θα αντιμετωπιστούν οι κρίσεις", παραμένει μετέωρο παρ' όλη την επισήμανση του "επείγοντος" και των κατευθύνσεων που δίνονται στο επίπεδο των γενικών αρχών μέσα από το πρόγραμμα δράσης στην ίδια Συνδιάσκεψη, για την αντιμετώπισή τους.

Σήμερα υπάρχει κρίση στο επίπεδο του χώρου. Κρίση κατοικίας, κρίση γειτονιάς, κρίση στην πόλη. Πρόκειται για κρίση των πολιτικών που ακολουθήθηκαν στα θέματα χώρου, απόρροια των γενικότερων επιλογών⁸. Να τονιστεί ότι τα χαρακτηριστικά της κρίσης είναι ποσοτικά και ποιοτικά με έμφαση στα ποιοτικά και σίγουρα σε πλήρη αλληλεξάρτηση, με πολλές παραμέτρους. Ίσως για πρώτη φορά, τα ποιοτικά προβλήματα μπαίνουν με τέτοια έμφαση.

Η κρίση κατοικίας -αναφέρθηκε ήδη- δε δημιουργήθηκε από τη μια μέρα στην άλλη.

Για την κρίση κατοικίας η προσφυγή στην ιστορία της αρχιτεκτονικής⁹ και της πολεοδομίας -όχι της μνημειακής- την ιστορία της "συνθιτισμένης κατοικίας" κατ' αρχήν για το βιομηχανικό εργάτη του 19ου αιώνα, στη συνέχεια για τους εργαζόμενους εν γένει μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο -για να αναφερθώ σε δύο περιόδους έντονης κρίσης- δίνει πολύτιμα στοιχεία για την κατανόηση πολλών ποιοτικών χαρακτηριστικών της σημερινής κρίσης.

Λέγεται -με δόση τραγικής ειρωνείας χωρίς να απέχει όμως και πολύ από την ουσία της πραγματικότητας- ότι και το 19ο αιώνα αλλά και στη δεκαετία του '50 υπήρχε μια αντικειμενική έλλειψη κατοικιών στις μεγάλες πόλεις και ότι σήμερα οι στρατιές των αστέγων και των κακώς στεγασμένων αυξάνουν παρόλο που οι πόλεις είναι "υπερ-οικοδομημένες" με πλεονάσματα πολλών τετραγωνικών μέτρων κατοικήσιμης επιφάνειας.

Στις αρχές του 20ού αιώνα "το δικαίωμα στη στέγη" κατοχυρώνεται ύστερα από πολλές συζητήσεις, συγκρούσεις, προτάσεις από φιλόανθρωπους πρίγκιπες,

8. Βλ. *Conseil des Communes et des Regions d' Europe - Europil Echange d' Experiences*, "4 γειτονίες σε κρίση / 4 πόλεις", 1993. Ευρωπαϊκή συλλογική έρευνα με επιστημονική υπεύθυνη την Άννη Βρυχέα. Μέσα από τη συγκεκριμένη ανάλυση 4 συνοικιών σε κρίση στις 4 πόλεις, Βρυξέλλες, Λυών, Βαλέντσια, Πειραιάς, προέκυψαν ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τις ιδιαιτερότητες των ανθρώπων και των χώρων τους αλλά και για τις κοινές αιτίες που προκάλεσαν τη χωρική υποβάθμιση.

9. Roger-Henri Guerrand, *Une Europe en Construction. Deux siècles d' habitat social en Europe*, ed. La Decouverte, 1992.

Επίσης: Charles Lucas, *Les habitations a bon marche en France et a l' etranger*, 1898.

Επίσης: John Burnett, *A social history of housing 1815-1970*, εκδ. David and Charles Inc., U.S.A., 1978.

βιομήχανους, ουτοπιστές, ομάδες πίεσης, συζητήσεις που κράτησαν σχεδόν μισό αιώνα. Μέσα κι από συγκεκριμένα μέτρα και νόμους δίνονται αρμοδιότητες και πόροι στην τοπική ή στην κεντρική εξουσία να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της στέγης έξω από τη λογική της αγοράς, σαν κοινωνικό αγαθό.

Σήμερα, τα κράτη, κυρίως από τη δεκαετία του '80, στα πλαίσια της γενικότερης υποχώρησης της λογικής του κράτους πρόνοιας όχι μόνο δεν αυξάνουν τα αποθέματα σε "κοινωνική κατοικία" αλλά έχουν αρχίσει να "πουλούν" τα ήδη υπάρχοντα αποθέματα (Αγγλία, Ιταλία).

Η κρίση στέγης σήμερα δεν πλήττει κάποιες περιθωριακές ομάδες. Η αβεβαιότητα στην εργασία, οι δυσκολίες εισόδου των νέων στην επαγγελματική ζωή, η χαλάρωση των οικογενειακών δεσμών, η αύξηση των μονογονεϊκών νοικοκυριών, οι μεγάλες μετακινήσεις των πληθυσμών σε συνδυασμό με την αποδέσμευση του κράτους πρόνοιας, που στο επίπεδο της κατοικίας σημαίνει σταμάτημα στο χτίσιμο νέων κατοικιών, αλλά και καμιά μέριμνα αναβάθμισης των υπαρχόντων και παράλληλα συνεχής αύξηση των ενοικίων, όλα αυτά τα στοιχεία συγκροτούν το μέγεθος της κρίσης.

Το πιο σημαντικό όμως:

Η όξυνση της κρίσης εντείνεται, καθώς τεράστια συγκροτήματα κατοικιών που κτίστηκαν στη δεκαετία του '70 κι εμφανίστηκαν ως "η λύση και το όνειρο" γκρεμίζονται (Γαλλία, Αγγλία, Αμερική).

Κι αναγνωρίζεται πια σήμερα ότι όχι μόνο δε συνέβαλαν στην επίλυση του προβλήματος της κατοικίας αλλά, αντίθετα, συντέλεσαν στην αναπαραγωγή της φτώχειας και της υποθάμησης.

Στη Γαλλία (Nantes - La-Jolie) το γκρέμισμα μιας τέτοιας "μπάρας" κατοικιών, όπως λέγεται, πήρε χαρακτήρα γιορτής που οργανώθηκε από το Δήμο, για να τονιστεί ο συμβολισμός της καταστροφής ενός μοντέλου κατοίκησης που έχει πια απορριφθεί.

Αναδεικνύεται έτσι μέσα από την κρίση κατοικίας μια διάσταση χρήσιμη για τις παραπέρα αναζητήσεις: Η πλήρης αποτυχία κι ενός μοντέλου.

Οι πολιτικές του "κράτους πρόνοιας" στον τομέα της κατοικίας στον ευρωπαϊκό χώρο και όχι μόνο (ανεξάρτητα από τις πολλές διαφοροποιήσεις σε διάφορα επίπεδα που υπάρχουν από χώρα σε χώρα), ταυτίστηκε με ένα συγκεκριμένο ΜΟΝΤΕΛΟ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ και με μια συγκεκριμένη φιλοσοφία οργάνωσης σε επίπεδο γειτονιάς και πόλης.

Η θεωρητική και σχεδιαστική αφετηρία του μοντέλου αυτού σε επίπεδο πυρήνα κατοικίας αλλά και σε επίπεδο οργάνωσης της κατοικίας, της πόλης και της γειτονιάς υπήρξε το μοντέρνο κίνημα. "Το minimum ιδανικό σπίτι για "τον μέσο" τυποποιημένο εργαζόμενο ίδιο για όλο τον πλανήτη. "Ιδανικό" για το "μέσο χρήστη" που τελικά δεν έζησε ποτέ, πουθενά.

Το μοντέλο αυτό μορφοποιήθηκε στο χώρο μέσω ενός κεντρικού, αφηρημένου προγραμματισμού και σχεδιασμού της "χωρίς σύνεση οργανωμένης δόμησης με απάνθρωπο πρόσωπο" αλλά με βάση τις ανάγκες του "θεωρητικού μέσου χρήστη", κι αυτό για εκατομμύρια ανθρώπους"¹⁰.

10. Άνη Βρυχεία, "Συμμετοχικός Σχεδιασμός - Κατοικία - Τοπική Ανάπτυξη", άρθρο στο *Συμμετοχικός Σχεδιασμός*

Ένα μοντέλο που εμφανίστηκε σαν λύση και ελπίδα τη δεκαετία του '30 και από τους πρωτοπόρους του μοντέρνου κινήματος στη Δύση και από τους Σοβιετικούς αρχιτέκτονες και πολεοδόμους. Το μοντέλο αυτό αποτυχαίνει, καθώς διασύρεται στη δεκαετία του '60 από τους κάθε λογής κερδοσκόπους ή γραφειοκράτες μέσα από την πιο άγρια ποσοτικοποίηση της διαίρεσης και του κατατεμαχισμού της πόλης, της γειτονιάς, της κατοικίας, της ζωής τελικά εκατομμυρίων ανθρώπων.

Έτσι η αποδέσμευση του κράτους πρόνοιας συμπίπτει με την πλήρη αποτυχία και του μοντέλου κατοίκησης που πρόσφερε το κράτος πρόνοιας.

Αυτή η ιδιαίτερη πτυχή στα θέματα του χώρου αναδεικνύει σήμερα, παράλληλα με τα ποσοτικά στοιχεία της κρίσης, *την ανάγκη διερεύνησης μιας νέας φιλοσοφίας αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού σχεδιασμού και τον επαναπροσδιορισμό των πολλαπλών και σύνθετων ζητημάτων κατοίκησης*. Την ανάγκη κατανόησης των ποιοτικών χαρακτηριστικών της κρίσης.

Ένα βασικό ερώτημα:

Υπάρχουν διέξοδοι για μια αρχιτεκτονική και πολεοδομία που δεν οδηγεί στον Αποκλεισμό;¹¹ Στο επίπεδο της έρευνας κατ' αρχήν αλλά και της πρακτικής;

3. Αυτονόμηση στο επίπεδο της έρευνας ζητημάτων χώρου και κοινωνικού αποκλεισμού

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι μια νέα αξιολόγηση των χωρικών ανισοτήτων με βάση τα νέα δεδομένα απαιτεί στη συνέχεια πολλαπλές έρευνες μέσα και από μια αρχιτεκτονική και πολεοδομική προσέγγιση που θα φωτίσει νέες πλευρές, αλλά κυρίως θα δώσει νέα στοιχεία για τη δράση. Είμαστε πολύ πίσω σ' αυτό το σημείο.

Η συνθετότητα της όλης διαδικασίας κοινωνικού αποκλεισμού -ιδίαιτερα σε περιόδους όξυνσης της κρίσης που αναγκαστικά προτείνονται δράσεις- απαιτεί εκλεπτυσμένες γνώσεις για όλες τις πτυχές που οδηγούν στην περιθωριοποίηση και ουσιαστική διεπιστημονική προσέγγιση.

Παρουσιάζεται το φαινόμενο, η γνώση για τα ζητήματα στέγης και χώρου γενικότερα να έχει προχωρήσει μέσα από κοινωνιολογικές έρευνες ή οικονομικο-τεχνικές προσεγγίσεις- έρευνες αγοράς, που κυρίως όμως αναφέρονται στη δραστηριότητα των επιχειρήσεων γύρω από την οικοδομή.

Ενώ, αντίθετα, ελάχιστα έχουν προχωρήσει έρευνες μέσα από ερωτήματα που θέτει ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός και η ίδια η αρχιτεκτονική έρευνα. Αυτή η διαπίστωση μπορεί να αποβεί μοιραία. Μέσα από τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό

Θεωρητικές διερευνήσεις. Ιστορία των ιδεών και των πρακτικών. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις, Επιμέλεια Α. Βρυχέα, Κλ. Λωράν, έκδοση ΤΕΕ, 1993.

Επίσης: Άννη Βρυχέα, "Sur la participation" στην έκδοση *Le rôle du logement dans la Construction de l' Europe Sociale*, 1993 Actes du Seminaire a Bruxelles to 1992, Commission des Communautés Europeennes, Dir. gen. Emploi, Relations, Industrielles et Affaires Sociales.

11. Thierry Paquot, "Architecture et Exclusion", Άρθρο στην έκδοση *L' exclusion, l' etat des savoirs*, sous la direction de Serge Paugam, ed. La Decouverte, 1996, Γαλλία.

μορφοποιείται στο χώρο μια πρόταση, που ενώ οφείλει θεωρητικά να αντιμετωπίσει ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού δημιουργεί στη συνέχεια έναν "χωρικό αποκλεισμό" αναπαράγοντας ξεπερασμένα δομημένα μοντέλα μιας πολεοδομίας του αποκλεισμού.

Πρόκειται για μια συνηθισμένη πρακτική. Η τραγική, όμως, αυτή αντίφαση αναπαράγει το αδιέξοδο. Έζησα από πολύ κοντά μια τέτοια εμπειρία έρευνας - δράσης στην περίπτωση της Huelva της Ισπανίας στο 3ο πρόγραμμα για την καταπολέμηση της φτώχειας¹².

4. Χωρικές Ανισότητες και αστική βία

Μέσα στις διάφορες παραμέτρους της σημερινής κρίσης τα φαινόμενα βίας στην πόλη αποτελούν κομμάτι καθημερινότητας που η έντασή τους υποχρεώνει σε μια εξονυχιστική προσέγγιση για την κατανόησή τους.

Συνήθως οι ερμηνείες που δίνονται συνδέονται με τη δήλωση του κοινωνικού ιστού, την αβεβαιότητα στην εργασία, τη φτώχεια.

Παρόλο που έχει γίνει δεκτό ότι η κατοικία αποτελεί κλειδί στη διαδικασία επανένταξης, έχει υποτιμηθεί η σημασία της "κατοικίας και της κοινωνικής διάστασης της γειτνίασης"¹³ για την κατασκευή της ταυτότητας του ατόμου, αν και αρκετές μελέτες πια αποδεικνύουν αυτήν τη σχέση.

Ας θυμηθούμε παροιμίες όπως "περ μου πού μένεις να σου πω ποιος είσαι" ή "να είσαι κάποιος, ΚΑΠΟΥ".

Οι "οικειοποιημένοι" και "οικειοποιησιμοί" χώροι επιτρέπουν στο άτομο να προσδιοριστεί σε σχέση με τον εαυτό του αλλά και τους άλλους.

Αντίθετα, "εχθρικοί χώροι", χώροι αποκλεισμού εκ γενετής δεν παράγουν μεν αλλά συμβάλλουν, εντείνουν το φαύλο κύκλο της βίας και της ανταπόκρισης με βία¹⁴.

5. Πώς διατυπώνονται τα αιτήματα σήμερα στο επίπεδο του χώρου; Σε ποια κατεύθυνση η αντιμετώπισή τους;

5α. Απ' όσα ήδη αναφέρθηκαν, είναι σαφές ότι θα πρέπει να εμβαθύνει η έρευνα στα ζητήματα του χώρου και της αρχιτεκτονικής. Διατυπώθηκαν ήδη και κάποιοι άξονες.

12. *Habitat et Pauvrete*, εκδ. Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων στα πλαίσια του 3ου προγράμματος Φτώχειας, Μάρτιος 1992 - Συμπεράσματα ανταλλαγής εμπειριών ανάμεσα σε 7 προγράμματα επικεντρωμένα σε γειτονίες σε κρίση. Υπεύθ. συντονισμού, Claude Chigot. Επιστημονική υπεύθ. σύνταξης, Άννη Βρυχεία.

13. Monique Eleb, *Le construire et habiter. Proposition d'analyse psychosociale clinique*, These de doctorat, 1980, Université de Paris VII. Επίσης Yannis Tsiomis, *ό.π.* (σημ 2).

14. Συμμετείχα σε επιτροπή αξιολόγησης για ένα πρόγραμμα κοινωνικής κατοικίας για τους Τσιγγάνους, στην περιοχή Eshé της Ισπανίας. Η προσφορά τυποποιημένων κατοικιών από το Δήμο δεν προσπάθησε να ενσωματώσει τις ιδιαιτερότητες του τρόπου ζωής της συγκεκριμένης ομάδας των κατοίκων, αποτέλεσε πράξη πολιτιστικής βίας και αντιμετώπιστηκε με πράξεις βίας στο κτισμένο περιβάλλον, από τη μεριά των κατοίκων.

5δ. Τα αιτήματα

Σήμερα το αίτημα απέναντι στη σύνθετη κρίση κατοίκησης δεν μπορεί να διατυπώνεται: "Στέγη για όλους/όλες", δε βρισκόμαστε στο 19ο αιώνα, ούτε "Κατοικία για όλους/όλες", δε ζούμε στη δεκαετία του '50.

Πρόκειται για το "Δικαίωμα στην Κατοίκηση".

Ο τρόπος που διατυπώνεται το αίτημα δεν προκύπτει από μια τυχαία εναλλαγή λέξεων, καθορίζει και διαφορετικούς προσδιορισμούς εννοιών, μεθόδων προσέγγισης και δράσης, διαφορετικών πολιτικών.

5ε. Επαναπροσδιορισμός εννοιών

Η συνθετότητα των ποιοτικών χαρακτηριστικών της κρίσης επιβάλλει έναν επαναπροσδιορισμό της χωρικής και κοινωνικής πολιτιστικής ταυτότητας της πόλης. Πρόκειται για την ανάγκη αναζήτησης νέων μορφών στο χώρο, για ένα "πολιτισμό της καθημερινής ζωής", και γι' αυτό απαιτείται μια νέα φιλοσοφία προγραμματισμού, σχεδιασμού και αρχιτεκτονικής ηθικής.

Τι εννοούμε με την έννοια "κατοικία" και ποια είναι τα ποιοτικά στοιχεία που την καθορίζουν;

Αναφερόμαστε σε ένα μεμονωμένο προϊόν που λύνει ή δε λύνει το στεγαστικό πρόβλημα των ασθενέστερων οικονομικά ομάδων;

Ένα ταβάνι πάνω από το κεφάλι κάθε ατόμου ή κάθε οικογένειας;

Ή, αντίθετα, πρόκειται για πολλά άλλα ακόμα;

Σήμερα στον όρο κατοικία περιλαμβάνονται πια πολλαπλές σημασίες¹⁵ και ποιότητες αναγκών, ποικίλες δραστηριότητες, σχέσεις (ατομικού-συλλογικού). Πρόκειται στην ουσία -παράλληλα με τη δημιουργία του ιδιωτικού χώρου- και για το πρόβλημα της ενσωμάτωσης του ατόμου ή της οικογένειας σε ένα ευρύτερο και ιδιαίτερο συγχρόνως κοινωνικό πλαίσιο σε επίπεδο γειτονιάς. Άρα δεν είναι στενά και μονοσήμαντα πρόβλημα στέγης αλλά πρόβλημα κατοίκησης, δηλ. κοινωνικών σχέσεων και μέσα από τη ΔΟΜΗ του ΧΩΡΟΥ.

Με το πρόβλημα της κατοικίας έτσι ορισμένης τίθεται δηλαδή ως προς το σχεδιασμό το ερώτημα της συνολικής διαχείρισης του χώρου μιας γειτονιάς μέσα από τη χάραξη μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής για τα ζητήματα ΧΩΡΟΥ, γενικά και της ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ειδικότερα¹⁶.

"...Οι οπαδοί της ομοιομορφίας αναντίρρητα προχώρησαν, αποστερώντας τη σύγχρονη ζωή από την παράδοση της ιδιαιτερότητας, χωρίς να συναντήσουν αντίσταση. Μαζική επικοινωνία, μαζική παραγωγή, μαζική εκπαίδευση είναι το σήμα των σύγχρονων κοινωνιών μας, καπιταλιστικών ή σοσιαλιστικών. Και οι δύο μοιάζουν σ' αυτό το σημείο"...
(Hassan Fathy 1969).

15. Gaston Bachelard, *La poetique de l' espace*, 1967 εκδ. Presses Universitaires de France.

16. Άννη Βρυχέα, *Συμμετοχικός Σχεδιασμός στον προσφυγικό συνοικισμό στη Θήβα*, εκδ. Δήμου Θηβαίων, 1992.

Για μια νέα φιλοσοφία σχεδιασμού πάνω στους παραπάνω άξονες απαιτείται:

- Μια διαφορετική μεθοδολογία προσέγγισης για όλες τις φάσεις.
- Αναζήτηση εναλλακτικών μορφών στο χώρο αλλά και στη διαχείριση του χώρου.
- Συμμετοχική διαδικασία συνευθύνης με τους κατοίκους σε όλες τις φάσεις.
- Σεβασμό στις ιδιαιτερότητες των διαφόρων ομάδων του πληθυσμού στην ιστορία και στη συλλογική μνήμη των κατοίκων μιας γειτονιάς όπως αυτή έχει αποτυπωθεί στο χώρο μέσα στο χρόνο¹⁷.

Η επανακατοίκηση μιας πόλης ή θα γίνει με τη συμμετοχή των ίδιων των κατοίκων ή δε θα υπάρξει προς μία ποιοτικά νέα κατεύθυνση που δε θα αναπαράγει τα ίδια αποτυχημένα μοντέλα.

6. Αντιστάσεις στον ευρωπαϊκό χώρο

Ευρωπαϊκή χάρτα για το δικαίωμα στο ΚΑΤΟΙΚΕΙΝ¹⁸

Μέσα όμως στη γενικευμένη κρίση και μέσα από την πραγματικότητα κάποιων κυρίαρχων μοντέλων που με πληθωρικό τρόπο δηλώνουν την αποτυχία τους, υπάρχουν πια σήμερα κάποιες ενδείξεις, προσπάθειες και εμπειρίες δράσης σε μια άλλη κατεύθυνση στις διάφορες χώρες της Ευρώπης.

Τον τελευταίο χρόνο προωθείται στον ευρωπαϊκό χώρο "Η χάρτα για το δικαίωμα στο ΚΑΤΟΙΚΕΙΝ" που θέτει κάποιες νέες κατευθύνσεις στο σχεδιασμό όπως:

α) Το σεβασμό στην ιστορική μνήμη των κατοίκων μιας περιοχής. Γνώση των ιδιαιτεροτήτων (καταγραφή και ερμηνεία).

β) Την ουσιαστική συμμετοχή των ίδιων των ενδιαφερομένων σε όλες τις φάσεις προγραμματισμός/σχεδιασμός/κατασκευή/διαχείριση.

γ) Την αναβάθμιση συνδεδεμένη με ζητήματα τοπικής ανάπτυξης, ολοκληρωμένη πολύπλευρη δράση. Συνολικές απαντήσεις.

δ) Τον αποκεντρωμένο σχεδιασμό/δράση. Αρμοδιότητες και πόρους στην Τ.Α. Κίνητρα και ενθάρρυνση σε διεπιστημονικές ομάδες.

Από τη χάρτα των Αθηνών στη χάρτα των κατοίκων για το δικαίωμα του κατοικείν.

Τα κοινωνικά αιτήματα αρχίζουν δειλά να διατυπώνονται με νέους όρους σήμερα κι από επίσημη πλευρά.

17. Άννη Βρυχεία, "La protection du bâti ancien pauvre, le cas du quartier des refugies a Thebes", 1990, FACT 28 - IV.5.

18. "La charte Europeenne pour les droits a habiter". Ένα σημαντικό ντοκουμέντο, αποτέλεσμα συλλογικής επεξεργασίας στον ευρωπαϊκό χώρο.

7. Λίγα σημεία για την Ελλάδα

Είναι γεγονός ότι δεν έχουμε την ιστορία και την εμπειρία άλλων χωρών της Ευρώπης στα ζητήματα χώρου, ειδικότερα στα θέματα κοινωνικής κατοικίας. Δε διαθέτουμε τα πολλαπλά υποκείμενα-ομάδες που δρουν εδώ και χρόνια στον ευρωπαϊκό χώρο ενάντια σε κάθε μορφής αποκλεισμό. Δε γνωρίζουμε καν το πρόβλημα για τον ελληνικό χώρο σ' όλες του τις διαστάσεις.

7α) Τα προβλήματα όμως υπάρχουν. Είναι γνωστό επίσης ότι ζητήματα όπως "Κατοικία και Κοινωνικός αποκλεισμός", "Αστεγοι και κακώς στεγασμένοι", "Κατοικία των μη προνομιούχων ομάδων", ή "Ομάδων και ατόμων που δεν έχουν πρόσβαση στην Κατοικία" ή ακόμα ζητήματα αναπλάσεων υποβαθμισμένων περιοχών δεν έχουν νομιμοποιηθεί σαν κυρίαρχα προβλήματα προς αντιμετώπιση για τον ελλαδικό χώρο. Τα υψηλά ποσοστά "ιδιοκατοίκησης" των στατιστικών και "η ραγδαία βελτίωση των στεγαστικών συνθηκών κατά τη μεταπολεμική περίοδο, βελτίωση που αποκλήθηκε και "οικοδομικό θαύμα"¹⁹, δημιούργησαν το μύθο ότι στην "Ελλάδα, δεν έχουμε πρόβλημα κατοικίας".

Ένας μύθος που επιβιώνει μέχρι σήμερα σε πείσμα κάποιων νέων στοιχείων κυρίως μετά το 1980, αλλά και κάποιων ερευνών που τελευταία δημοσιοποιούνται²⁰ που ανατρέπουν αυτή την "ασφαλή" και καθησυχαστική εικόνα πραγματικότητας.

Παρ' όλα αυτά, αυτή η ψευδής συνείδηση, "ότι έχουμε επάρκεια κατοικιών στην Ελλάδα", που κυριαρχεί ακόμα και σήμερα, δημιούργησε το άλλοθι για την απουσία πολιτικών σε διάφορα επίπεδα και, το σοβαρότερο, εμπόδισε την ολοκληρωμένη γνώση πάνω στα προβλήματα. Εμπόδισε τη δημιουργία μιας ελληνικής αρχιτεκτονικής προβληματικής "Για να οκεφτούμε για την πόλη" και την κατοίκηση.

Για την αντιμετώπιση της όξυνσης που σήμερα αρχίζει να εμφανίζεται και στον ελλαδικό χώρο, είμαστε ανέτοιμοι. Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να γίνει ένα νέο ξεκίνημα σε διάφορα επίπεδα.

7β. Μια νέα πραγματικότητα για τον ελλαδικό χώρο

Συνοπτική παρουσίαση των νέων δεδομένων: στα ζητήματα κατοικίας και κατοίκησης των μη προνομιούχων ομάδων.

Από μια απλή αλληλοσυσχέτιση στοιχείων, παρουσιάζεται μια πραγματικότητα που διαγράφει άκρως ανησυχητικές προοπτικές αν δεν αντιστραφούν οι μέχρι σήμερα πολιτικές.

19. Θωμάς Μαλούτας, "Κατοικία και Κοινωνική Δομή στην Αθήνα", στο *Κοινωνία και Αριστερά. Μεταβολές στην δεκαετία 1980-90*, Σύγχρονη Εποχή.

20. "Η συντριπτική πλειονότητα στην Ελλάδα αποκτά σπίτι ιδίως κόποις, αλλά οι συνθήκες στέγασης είναι συνήθως κάτω του μετρίου" 55% απ' αυτούς που έχουν καταφέρει να αποκτήσουν δικό τους σπίτι θεωρούν την κατοικία τους από μέτρια έως πολύ κακή!... Τίτλοι εφημ. *Καθημερινή* 7-1-96, άρθρο της Χριστ. Στύλου από πρόσφατη έρευνα ΕΚΚΕ, ΕΣΥΕ, ΥΠΕΧΩΔΕ.

Επίσης, Αναστασία Κουβέλη, *Στεγαστικές Συνθήκες στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1995.

- 76.1. "Κακώς στεγασμένοι/ες" σε καθεστώς ιδιοκατοίκησης²¹
- 76.2. Φαινόμενα πυκνοκατοίκησης στις "κανονικές κατοικίες"
- 76.3. Γειτονιές σε κρίση σε όλη την Ελλάδα
- 76.4. Παλιές και νέες κοινωνικές ομάδες αναζητούν κατοικία
- 76.5. Αλλαγές στην οικογενειακή και κοινωνική δομή
- 76.6. Άστεγοι/ες

Τέλος, να επισημάνουμε ότι το φαινόμενο των αστέγων, παρ' όλη την ανεπάρκεια των στοιχείων, είναι ορατό πια και διά γυμνού οφθαλμού και στον ελλαδικό χώρο.

7γ. Η νέα πραγματικότητα στον ελλαδικό χώρο. Συνοψίζοντας χωρίς συνολικά νούμερα:

- Τουλάχιστον το 65% των νοικοκυριών που ζουν σε καθεστώς ιδιοκατοίκησης είναι κακώς στεγασμένα.
- Από τα νοικοκυριά που ζουν σε κανονικές κατοικίες, το 1/3 σχεδόν ζουν σε κατάσταση πυκνοκατοίκησης.
- Όλοι/ες που ζουν σε παλιούς προσφυγικούς συνοικισμούς, οικισμούς εργατικής κατοικίας, παλιές γειτονιές, στα κέντρα κ.λπ. ζουν σε γειτονιές που αναπαράγεται η υποβάθμιση.
- Οι νέοι/ες πρόσφυγες, οι μετανάστες, οι παλινοστούντες, μερίδα νέων μονογονεϊκών οικογενειών κ.λπ. αναζητούν στέγη.
- Οι άστεγοι

Αυτή η συνόψιση και μόνο που έχει χαρακτήρα μιας απλής περιγραφής του προβλήματος απαιτεί εξειδικευμένες έρευνες, παρ' όλα αυτά, σκιαγραφεί μια πραγματικότητα άλλη απ' αυτήν που εκφράζουν οι πανηγυρισμοί "ότι δεν έχουμε πρόβλημα κατοικίας, μιας κι έχουμε τόσο μεγάλο ποσοστό ιδιοκατοίκησης".

7δ. Μεθοδολογικές επιλογές για την επικέντρωση της έρευνας στην κατοικία των μη προνομιούχων ομάδων, στον ελλαδικό χώρο

Μια βασική διαπίστωση:

Η συζήτηση και η έρευνα για τα προβλήματα κατοίκησης στον ελλαδικό χώρο έγινε μέχρι σήμερα στη βάση μιας βασικής επιλογής:

Την κατηγοριοποίηση των ατόμων και των ομάδων σε σχέση με το ιδιοκτησιακό καθεστώς σε ενοικιαστές και ιδιοκτήτες και άρα και της κατοικίας σε ενοικιαζόμενη και ιδιόκτητη. Η συγκεκριμένη ταξινόμηση όχι μόνο δε βοήθησε και δε βοηθάει στην ανάγνωση και αναγνώριση του προβλήματος, αλλά, αντίθετα, εμπεριέχει και αναπαράγει

21. Διασταύρωση στοιχείων από έρευνα ΕΟΠ και ΕΣΥΕ (1991). Επεξεργασία στοιχείων Ανθούλα Καραμούζη, υποψ. διδάκτωρ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων - Τομέας III.

την άκριτη άποψη ότι "κάθε ιδιοκτήτης έχει λύσει το πρόβλημα κατοίκησης" και "κάθε ιδιόκτητη κατοικία είναι μια καλή κατοικία".

Η συρρίκνωση της όποιας κρατικής παρέμβασης στη συνολική φιλοσοφία και πολιτική της "ιδιοκατοίκησης" είτε μέσω της αυτοστέγασης και της αυθαίρετης δόμησης είτε μέσω της δανειοδότησης ορισμένων κατηγοριών εργαζομένων είναι σίγουρο ότι δεν έλυσε μέχρι σήμερα το πρόβλημα.

Η συνέχιση της ίδιας πολιτικής σήμερα που νέα φαινόμενα έχουν επιβαρύνει ποσοτικά και ποιοτικά την πραγματικότητα, μπορεί να δημιουργήσει ολέθριες συνέπειες για την επόμενη δεκαετία.

Η Ελλάδα δεν μπορεί να διεκδικήσει έναν πρωτοποριακό ρόλο στον τομέα της κοινωνικής κατοικίας και των παρεμβάσεων στην πόλη. Μπορεί όμως να διεκδικήσει έναν πρωτοποριακό ρόλο στην αναζήτηση εναλλακτικών προτάσεων που θα αμφισβητήσουν τα φθαρμένα μοντέλα παραγωγής χώρου που εφαρμόστηκαν. Δεν έχουμε την εμπειρία των καινούργιων πόλεων, των μεγάλων συγκροτημάτων που στέγασαν ομοιόμορφα και απάνθρωπα εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους.

Έχουμε όμως ακόμα γειτονιές υποβαθμισμένες και κοινωνικές ομάδες ατόμων που παρ' όλη την τεχνολογική υποβάθμιση λειτουργούν ως σύνολα με έντονες κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους κι ένα ισχυρό δίκτυο στήριξης ανάμεσα στα μέλη τους.

Αυτές οι κοινωνικές ομάδες και σχέσεις αποτελούν την πολύτιμη βάση -εφόσον δεν περιφρονηθούν- για να επιχειρηθεί η επιθυμητή συνολική αναβάθμιση και του δομημένου περιβάλλοντος - κατοικία και γειτονιά - με τη δική τους συμμετοχή και πάνω στις δικές τους ιδιαιτερότητες.

Στη βάση αυτού του πολύτιμου ανθρώπινου δυναμικού που υπάρχει ακόμα - και πριν διαλυθεί- η Ελλάδα μαζί με το Νότο συνολικά (υπάρχουν τέτοιες γειτονιές και στην Ιταλία και στην Ισπανία), μπορεί να διεκδικήσει ένα ρόλο πρωταγωνιστικό στη δράση και στην αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων στον τομέα της κατοικίας και της ξανακατάκτησης της γειτονιάς.

Μια τέτοια λογική βέβαια προϋποθέτει:

α) Ότι θα αναγνωρίζουμε και επίσημα πως υπάρχουν προβλήματα κατοικίας στην Ελλάδα, ότι υπάρχουν πολλές κοινωνικές ομάδες και άτομα αποκλεισμένα από το δικαίωμα στην κατοικία, ότι έχουμε "γειτονιές σε κρίση" και πόλεις σε κρίση και θα αναζητήσουμε την εις βάθος γνώση του προβλήματος (αυτή η προϋπόθεση δεν είναι τόσο αυτονόητη όσο φαίνεται).

β) Επίσης, την αναγνώριση της ανυπαρξίας κρατικής πολιτικής στα ζητήματα κοινωνικής κατοικίας που θα μας επιτρέψει να προβάλουμε τις ελληνικές ιδιαιτερότητες -την ελληνικότητα του προβλήματος- αντί να επιχειρήσουμε και πάλι για λόγους "εθνικής υπερηφάνειας" τα ελάχιστα δείγματα γραφής κρατικής κοινωνικής κατοικίας να τα μεγεθύνουμε για να αποδείξουμε ότι κάτι κάνουμε....

Δεν κάναμε τίποτα, λοιπόν! Άρα δεν κάναμε και τα ολέθρια λάθη που έγιναν αλλού σε βάρος της καθημερινής ζωής χιλιάδων ανθρώπων. Μέσα από την έλλειψη,

ας κρατήσουμε τούτο το στίγμα αισιοδοξίας για ένα διαφορετικό ξεκίνημα το οποίο να προβάλουμε και στον ευρωπαϊκό χώρο.

Να ξανακατακτήσουμε στοιχεία "ποίησης"²² στην καθημερινή μας ζωή μέσα από την αρχιτεκτονική της καθημερινής ζωής αποτελεί δομική παράμετρο ουσίας για την αντιμετώπιση της κρίσης κατοίκησης.

Αντί για επίλογο

Προσπάθησα πολύ συνοπτικά να αναφερθώ στην αλληλεξάρτηση ανάμεσα στα χωρικά και κοινωνικά φαινόμενα που αναδεικνύονται με ορίζοντα τον κοινωνικό αποκλεισμό. Τα ζητήματα κατοίκησης (Κατοικία, Γειτονιά, Πόλη) αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες "περιθωριοποίησης ή επανένταξης".

Οι συζητήσεις τις περισσότερες φορές αφορούν τα προβλήματα των φτωχών και "αποκλεισμένων ομάδων ή ατόμων" και σπάνια τα προβλήματα των "φτωχών χωρών".

Θα πρέπει να επιμείνουμε στην αλληλεξάρτηση των φτωχών πληθυσμών και των φτωχών χωρών.

Στην αναγκαιότητα *Κοινωνικής και Χωρικής συνοχής*. Σε μια δομή κοινωνική και χωρική που ερμηνεύεται μέσα από συγκεκριμένη εικόνα στο χώρο. Οι "φτωχοί χώροι", οι χώροι αποκλεισμού, όχι μόνο αναπαράγουν τη φτώχεια, αλλά είναι εκεί που η φτώχεια παίρνει ένα χαρακτήρα χωρίς επιστροφή μακράς διάρκειας. Οι "στιγματισμένοι χώροι" στην πόλη διευρύνουν τη μη-κατοίκηση με ή χωρίς στέγη.

Η προσφορά μιας στέγης στους φτωχούς μπορεί να είναι πράξη βίας, και άρα μπορεί να αναπαράγει τη βία.

Τα άτομα, άνδρες και γυναίκες, οι οικογένειες, οι ομάδες που βρίσκονται σε διαδικασίες ανασφάλειας και περιθωριοποίησης, έχουν δικαίωμα για μια κατοικία με ποιότητα που σέβεται την ιστορία τους και τον τρόπο ζωής τους σε μια ευρύτερη γειτονιά που ζει σαν σύνολο, σαν κοινότητα.

Όταν η συνθετότητα του προβλήματος της κατοικίας και της κατοίκησης υποβιβάζεται σ' ένα μικρό διαμέρισμα/τύπο, άτομα, ομάδες, ολόκληρες περιοχές και γειτονιές υποχρεώνονται να χάσουν την ιδιαιτερότητά τους, να ξεχάσουν την ιστορία τους που είναι γραμμένη και σε χώρους μέσα στο χρόνο, να μετατραπούν ποσοτικοποιημένα σε κάτοικο/τύπο σε γειτονιά/τύπο.

Κάθε γειτονιά είναι μια ειδική, εξαιρετική περίπτωση. Κάθε κάτοικος, άνδρας ή γυναίκα, μια ιδιαίτερη περίπτωση.

Κάθε ομάδα έχει δικαίωμα σε μια πλούσια σε συμβολισμούς λύση κι όχι σε μια λύση μιζέριας.

Ένας επαναπροσδιορισμός πολιτικών, έρευνας, παρέμβασης σε σχέση με τα ζητήματα του χώρου -κάτω από την πίεση των πολλαπλών και σύνθετων χαρακτηριστικών της κρίσης και των αποκλεισμών- θα πρέπει να στοχεύει σε μια νέα ποιότητα και

των χώρων ζωής, που θα είναι το αποτέλεσμα όχι ενός ουδέτερου, απρόσωπου σχεδίου αλλά μιας πλούσιας συλλογικής εμπειρίας. Μέσα από μια νέα κοινωνική και χωρική συναίνεση²³, που θα στηριχτεί στην κυριαρχία του "κοινωνικού ορθολογισμού" απέναντι σ' αυτόν της αγοράς.

23. P. Harvey, "Social Justice, Postmodernism and the City", *European Workshop on the Improvement of the Built Environment and Social Integration in Cities*, Ed. J. Miller, F.E.ACT Dublin, 1992.